УДК 35

Борис ГЛОТОВ
Національна академія державного управління
при Президентові України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

ЄВРОПЕЙСЬКІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Розглядається європейський досвід захисту прав національних меншин та його втілення в українському законодавстві як підстава для етнонаціонального моделювання розвитку України. Підкреслюється, що європейське право відмовляє етнічним, національним меншинам у праві на самовизначення; ефективне конституційно-правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, якщо їх статус надається лише громадянам держави, у якій вони проживають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) – це їх права у тих сферах, де вони виявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини).

Ключові слова: політична нація, національна/етнічна меншина, етнонаціональна сфера, державна етнополітика.

Borys Hlotov. **European regulatory and legislative principles of the state control of the ethnic and national sphere and their implementation in Ukrainian legislation**

The author of the article considers the European experience on protecting national minorities' rights and possibility of its application in the Ukrainian legislation and sees it as a basis for the ethnic and national modeling of Ukraine development. Author emphasizes that the European Legislation does not ensure the right to self-determination to ethnic and national minorities. Therefore, effective Constitutional and legal security for the national minorities is provided only in case of their getting the citizenship of the country they live in. Besides, their rights do not exceed the range of rights enjoying by all the citizens of the country they reside and the peculiarities of certain ethnic groups (their needs to preserve national identity, traditions, language, cultural heritage etc.) are not reflected in the legislation of the country of their residence.

Key words: political nation, national/ethnic minorities, ethnic sphere, national ethnic policy.

Нормативно-правові засади державного регулювання етнонаціональної сфери визначають вплив органів державної влади на чинну етнонаціональну модель взаємодії титульного українського етносу та національних меншин. Об'єктивним фактором етнонаціонального моделювання розвитку України є українська політична нація, потенційна готовність якої до державно-національного самовизначення обумовлюється рівнем національної і регіональної ідентичності, дослідження яких надзвичайно затребувані в науці державного управління, яка починається з держави і з'ясовує, як вона впливає на поліетнічне суспільство.

У контексті досліджуваної теми використовувалися фундаментальні роботи вітчизняних та зарубіжних учених, у яких обґрунтовується ідея етнічного ядра нації (Е. Сміт), яке становить «підґрунтя» будь-якої етнонаціональної моделі держави; визначаються такі етнонаціональні моделі: «паралельної сегментації» (Дж. Ротшильд), «кланової демократії» (О. Кучеренко, О. Лісничук), «перехрещеної сітки», що трансформується в «мозаїчну концепцію» (С. Гантінгтон), «загальносуспільної демократії» (А. Лейпхарт), «космополітична» модель демократії (Д. Хелд), «расової демократії» П. Манчині, – а також праці П. Ван ден Берга, О. Картунова, О. Крюкова, О. Кучеренка, О. Майбороди, Ю. Римаренка, Л. Шкляра та ін.

У роботах А. Андреєва, А. Ройса, Ю. Бромлея, М. Вебера, Г. Нодія, К. Поппера,

© Глотов Б. Б., 2017

Е. Сміта, Е. Яна та інших учених проаналізовані основні етапи етнонаціонального розвитку держав.

Безпосередньо управлінським аспектам державного регулювання етнонаціональних відносин присвячені праці Т. Безверхої, О. Картунова, О. Крюкова, О. Куця, О. Малиновської, П. Надолішнього, М. Обушного, В. Ребкала, В. Трощинського.

Віддаючи належне теоретичному і практичному значенню досліджень вітчизняних та закордонних учених, слід зазначити недостатній рівень розробленості проблеми як європейського, так і українського досвіду нормативно-правового регулювання етнонаціональною сферою.

На рівні НБСЄ (ОБСЄ), Ради Європи та інших регіональних організацій відбулася подальша конкретизація міжнародних нормативно-правових засад регулювання етнонаціональною сферою в документах ООН. Вирішальним для Європейського континенту постав у цьому контексті після ООН такий важливий напрям, як серія нарад з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ з 1 січня 1995 р. стала називатися Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)), що розпочалася 1975 р. у Гельсінкі і стала всесвітньо відомою завдяки «Заключному Гельсінському акту» [4]. Десятий принцип цього акта констатує, що держави-учасники, на території яких існують національні меншини, будуть поважати право осіб, які належать до цих меншин.

На Віденській зустрічі НБСЄ (1989 р.) у заключному документі конкретизовано права національних меншин [6]. Так, у ст. 19 звертається увага на обов'язок «створювати умови для підтримки... ідентичності»; у ст. 31 підкреслюється рівноправність меншості з більшістю при встановленні контактів «шляхом поїздок та інших комунікативних засобів»; у ст. 45 проголошується «право на поширення інформації та обмін нею рідною мовою»; у ст. 59 визначається право на піклування про свою культуру та її розвиток, а також на збереження її культурно-історичних матеріалів; у ст. 69 визнається право на навчання в межах власної культури.

Особлива роль у регламентації правового статусу національних меншин належить Копенгагенській нараді НБСЄ (1990 р.) з людського виміру. У прийнятому на ній заключному документі проблемам меншин відведено окремий IV розділ (ст. 30 – 40). У ст. 31 констатується, що особи, які належать до національних меншин, мають право повністю й ефективно здійснювати права людини й основні свободи без будь-якої дискримінації і в умовах рівності перед законом [2]. Тобто права має не якась абстрактна сукупність людей, а конкретні особи, які добровільно вважають себе представниками цих спільнот, і права ці не містять нічого такого, що виходило б за межі загальновизнаних прав людини.

Права цих осіб охоплюють культурну, релігійну і мовну сфери. Зокрема, відповідно до ст. 32, вони мають право: 1) вільно користуватися своєю рідною мовою; 2) створювати власні освітні, культурні й релігійні установи, організації чи асоціації на основі добровільної фінансової та іншої допомоги, а також державної підтримки; 3) сповідувати свою релігію; 4) встановлювати та підтримувати безперешкодні контакти між собою в межах своєї країни, а також через кордони з громадянами інших держав, з якими вони мають спільне етнічне чи національне походження, культурну спадщину чи релігійні вірування; 5) поширювати інформацію, мати доступ до неї й обмінюватися інформацією рідною мовою; 6) створювати і підтримувати організації чи асоціації в межах своєї країни, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Уперше в цьому документі поставлено питання про політичні права національних меншин. Так, у ст. 35 констатується, що держави-учасники відмічають зусилля, здійснені з метою захисту і створення умов для заохочення етнічної, мовної і релігійної самобутності певних національних меншин шляхом створення як одного

з можливих засобів для досягнення цих цілей згідно з політикою зацікавленої держави, належних місцевих чи автономних органів управління, що відповідають конкретним історичним і територіальним умовам таких меншин.

Як бачимо, держави-учасники не «заохочують» зусилля, а лише «відмічають». При цьому у ст. 37 попереджається про неправомірність трактування цих положень як права здійснювати будь-які дії, що суперечать положенням укладених міжнародних зобов'язань; на що особливо треба закцентувати – це врахування принципу територіальної цілісності держав. Кордони держав, які утворилися після Другої світової війни, і донині є визначальним принципом збереження миру в Європі. Наприклад, це безпосередньо стосується територіальної цілісності України, зокрема анексії Криму Росією у 2014 р.

З 1949 р. (з першого року свого існування) керівні органи Ради Європи розпочали відпрацьовування різноманітних аспектів, пов'язаних із захистом національних меншин. Наслідком цієї роботи стало прийняття ряду визначальних у цій сфері документів. Так, у червні 1992 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» [3]. Цей документ був відкритий для підписання й приєднання держав-членів Ради Європи 5 листопада 1992 р. і набув чинності 1 березня 1998 р. після приєднання до нього п'ятої країни відповідно до вимог ст. 19 хартії. За станом на 1 вересня 1998 р. хартію підписали 18 країн (із 40 членів Ради Європи), серед них Україна (Страсбург, 02.05.1996), а ратифікували – усього 7 (Хорватія, Фінляндія, Угорщина, Ліхтенштейн, Голландія, Норвегія, Швейцарія). У травні 2003 р. Хартію ратифікувала Верховна Рада України.

Головна мета хартії – культурна. Цей документ спрямований на захист і розвиток європейських регіональних мов або мов меншин, які перебувають під загрозою зникнення. Важливо звернути увагу на ряд особливих моментів, характерних для цього міжнародного документа. По-перше, дія хартії не поширюється на неєвропейські мови, мову мігрантів (у тому числі європейців), окремі діалекти офіційних мов; по-друге, предметом регулювання хартії є мова, встановлення її статусу, заходів захисту та заохочування вживання, а не захист прав людини або людей – носіїв цієї мови; по-третє, до принципових особливостей хартії треба зарахувати й те, що в ній не розглядаються відносини між державними мовами, регіональними або мовами меншин як конкурентні або антагоністичні.

У жовтні 1993 р. у Відні була проведена конференція глав держав і урядів – членів Ради Європи. Структурно Рамкова Конвенція складається з преамбули і п'яти розділів. Головна її мета полягає в тому, щоб забезпечити в державах-членах та інших державах, які можуть стати учасниками цього документа, ефективний захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин. Зокрема, рішуче захищати національні меншини, які проживають у межах їх територій; не тільки поважати етнічну, культурну, мовну, релігійну самобутність кожної людини, яка належить до національної меншини, а й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності; домагатися створення клімату терпимості та діалогу для того, щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства; розвивати не тільки співпрацю між державами, а й транскордонне співробітництво між місцевими та регіональними владами.

Розділ II Рамкової Конвенції (ст. 4 – 19) містить перелік спеціальних принципів, зокрема таких, які гарантують особам, що належать до національних меншин, право рівності перед законом, право на рівний правовий захист, на заборону будь-якої дискримінації на підставі належності до національної меншини. У ст. 5 забезпечено гарантії особам, які належать до національних меншин, у сфері духовно-культурного розвитку та збереження їхньої ідентичності. У параграфі 1 цієї статті перераховані чотири суттєві елементи ідентичності національної меншини: релігія, мова, традиції

та культурна спадщина. У параграфі 2 зазначено, що держави беруть на себе зобов'язання утримуватися від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їхньої волі. У ст. 7, 8 та 9 держави-учасниці Рамкової Конвенції гарантують забезпечення прав осіб, які належать до національної меншини, на такі фундаментальні свободи, як: свобода мирних зборів, свобода асоціацій, свобода виявлення поглядів і свобода думки, совісті та релігії. Ст. 10, 11 та 14 присвячені мовній політиці. Вони мають велике значення з огляду на те, що вживання рідної мови представниками національної меншини є основним засобом вияву їхньої ідентичності, збереження ними самобутності. Згідно з параграфом 1 ст. 10 за кожною особою, яка належить до національної меншини, визнається право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі. У ст. 14 держави зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини. У коментарі підкреслюється, що це не означає підтримку, особливо фінансову, з боку держави.

У розділі III (ст. 20 – 23) інтерпретуються положення, пов'язані з реалізацією Рамкової Конвенції. У ст. 20, наприклад, проголошується, що будь-яка особа, належна до національної меншини, має поважати національне законодавство та права інших осіб, зокрема тих, які становлять більшість населення або належать до інших національних меншин.

Отже, Рамкова Конвенція в історичному контексті стала першим юридично обов'язковим багатостороннім міжнародним документом, присвяченим безпосередньо захисту національних меншин у всіх сферах суспільного життя. У змісті конвенції відсутнє визначення терміна «національна меншина» через ті обставини, про які зазначалося і на рівні ООН. Рамкова Конвенція не визнає колективних прав національних меншин, її положення стосуються лише захисту осіб, які належать до національних меншин і реалізують свої права індивідуально чи разом з іншими. Цим держави-учасниці Ради Європи підтвердили підхід, реалізований в інших міжнародних документах. Також у Рамковій Конвенції закладений принцип, згідно з яким усі її положення запроваджуються виключно через національне законодавство кожної держави та її державну політику.

Практика європейських держав свідчить, що встановлення форм реалізації прав іноетнічного населення в кожній із них залежить від особливостей правової системи, форми державного правління, державного та адміністративного устрою, історичних традицій тощо. Імплементація прав національних меншин відбувається у формах регіональної автономії, національно-культурної автономії, національного самоврядування, участі в роботі органів державної влади і місцевого самоврядування.

Світовий досвід показав, що за певних конкретних умов тієї чи іншої країни оптимальним варіантом для успішної реалізації прав національних меншин на державному рівні є передусім надання автономії етнічним меншинам у національно-культурній сфері, державна допомога розвитку культур, діяльності національних громадських об'єднань. За нинішніх умов, що склалися в Україні, оптимальним варіантом успішного розвитку та реалізації прав іноетнічного населення також став шлях надання автономії національним меншинам у національно-культурних питаннях.

Отже, міжнародне право категорично відмовляє меншинам у праві на самовизначення; ефективне конституційно-правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, коли їх статус надається лише громадянам держави, у якій вони проживають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) – це їх права в тих сферах, де вони виявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини).

У зверненні Верховної Ради України до парламентів і народів світу від 5 грудня 1991 р. повідомлялося про здійснення віковічних мрій та прагнення одного з найчисленніших народів Європи відродити свою неодноразово руйновану державність, гарантувалися всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свобода релігійних переконань [5].

Відповідно до Декларації прав національностей України, прийнятої Верховною Радою України 1 листопада 1991 р., яка фактично зафіксувала поліетнічний склад населення країни, держава гарантувала титульному етносу і національним меншинам рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, право обиратись до органів державної влади на рівних умовах, право на національно-адміністративні одиниці у місцях традиційного розселення і на вільне користування національними мовами у всіх сферах громадського життя. Крім того, в етнічно змішаних регіонах мова більшості населення могла функціонувати на одному рівні з державною мовою. Держава гарантувала кожній національності вільне виявлення самобутності, право на освіту, на асоціації, на вільні контакти з історичною батьківщиною тощо [1].

Питань захисту прав національних меншин стосуються такі закони України: «Про мови в Українській РСР», «Про звернення громадян», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про судоустрій України», «Про кінематографію», «Про національні меншини в Україні», «Про засади державної мовної політики».

На початку квітня 2013 р. у Верховній Раді України представники Всеукраїнського об'єднання «Свобода» зареєстрували законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», який зобов'язує політиків, державних службовців, суспільних діячів і представників ЗМІ спілкуватися виключно українською мовою. Порушникам загрожує від трьох до семи років позбавлення волі.

Базовим правовим документом в етнополітичній сфері української держави став закон «Про національні меншини в Україні». Він фактично визначив основоположні принципи етнонаціональної політики в Україні: нерозривність прав людини і прав національності, рівність політичних, соціальних, економічних і культурних прав і свобод громадян республіки незалежно від їх національного (етнічного) походження, у тому числі права на державний захист, єдність прав осіб, що належать до національних меншин, з їх громадянськими обов'язками, правову заборону і судове покарання будь-якого обмеження прав і свобод за національною ознакою. У ст. 3 закону вперше в українському законодавстві дається визначення терміна «національна меншина». Так, до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. У ст. 9 та 14 гарантуються політичні та інші права громадян, що належать до національних меншин. Зокрема, у ст. 9 вказано: громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях [8].

Правове забезпечення державної етнополітики стосовно захисту національних меншин у нашій державі закріплено і в Конституції України. У преамбулі зазначається, що Верховна Рада України приймає Конституцію від імені українського народу. Формулювання «український народ» є основоположною категорією конституційного права України, що тлумачиться як сукупність громадян України всіх національностей. Громадянин України незалежно від його національності є суб'єктом конституційного права країни, і, як зазначено у п. 3 ч. 1 ст. 92 Конституції, питання регламентації прав корінних народів і національних меншин підлягає визначенню виключно законами України, що позбавляє можливості свавілля будь-якої гілки влади або посадової особи.

Визначальною, з точки зору напряму державної політики стосовно національних меншин, є ст. 11, у якій зафіксовано ставлення України як держави до розв'язання проблем подальшого розвитку взаємин багатонаціонального складу її населення. У ній конституційно закріплено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин країни. Тобто з'являється вже тріада: українська нація, яка за визначенням збігається з етнічним змістом, корінні народи й національні меншини, що в сукупності і є українським народом.

У ст. 37 Конституції України йдеться про заборону утворення й діяльності політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини [7]. Аналогічні положення містяться у ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян» та у ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Доходимо висновку, що система міжнародно-правових регуляторів гарантій та захисту прав національних меншин ґрунтується на таких загальновизнаних методологічних підходах: питання належності особи до національної меншини є питанням суто індивідуального вибору, який не має обмежуватися будь-якими додатковими критеріями; права національних меншин, що належать до їх правового статусу, є індивідуальними, а не колективними правами; права національних меншин є невід'ємною частиною загальної системи прав людини, громадянських прав і свобод у державах; права національних меншин істотно відмінні від прав народів, у тому числі прав корінних народів.

Україна як суб'єкт міжнародного права і рівноправний учасник міжнародного спілкування ратифікувала переважну більшість конвенцій та угод у галузі захисту прав людини. Важливою проблемою в законодавчому регулюванні етнонаціональної сфери українського суспільства є безоглядне намагання відповідати правовим стандартам ЄС. При цьому Україна не є членом співдружності європейських країн і перспективи членства для неї досить примарні. Це створює деякі колізії у вітчизняному законодавчому полі, яке стосується впровадження державної політики і ґрунтується на розумінні проблем в етнонаціональній сфері українського суспільства, певних понять і категорій. Наприклад, термін «національна меншина» гармонійно функціонує в межах ЄС, бо ця організація дійсно є союзом націй, який опікується правами недомінуючих етнічних спільнот. Для України цей термін неприйнятний з огляду на її унітарність, суто етнічний характер становлення державності та намагання побудувати єдину українську політичну націю.

Більш прийнятним було б вживати термін «етнічні групи» щодо українців та всіх нетитульних етносів. Терміни «корінний народ» або «автохтонний народ» теж можуть викликати суперечки, наприклад, щодо кримських татар чи караїмів, які є «відламками» інших більших спільнот у минулому. Подібне стосується функціонування мов. У країнах ЄС мовна політика впроваджується в умовах, відмінних від вітчизняних: захищені мови, які дійсно далекі від домінування в країнах-членах. В Україні, навпаки, всілякої підтримки потребує мова титульної нації і намагання застосувати політику ЄС в цьому питанні до реалій сьогодення тільки надасть ще більшої дискримінації українській мові.

Отже, просте копіювання досвіду та законодавства країн ЄС у національному питанні не є прийнятним для впровадження етнонаціональної політики в Україні, яка має свої відмітні особливості. У зв'язку з цим вітчизняна законодавча база потребує суттєвої модернізації на основі поєднання волі й спільного бачення майбутнього представниками різних груп політико-управлінських еліт країни.

Об'єктивна реальність поліетнізму в Україні обумовлює потребу критично-

конструктивного застосування в Україні різноманітних підходів до управління міжетнічними відносинами, завдяки яким європейські держави з урахуванням різноманітних своїх конституційних систем досягли позитивних результатів. Зокрема, це: консультативні і директивні органи, у яких є національні меншини безпосередньо в галузях освіти, культури та релігії; виборні органи та асамблеї у справах національних меншин; місцеві та автономні органи управління, а також автономії на територіальній основі, у тому числі існування консультативних, законодавчих і виконавчих органів, що обираються на основі вільних і періодичних виборів; самоврядування національних меншин у тих аспектах, які стосуються її самобутності за умов, коли автономія на територіальній основі відсутня; двосторонні або багатосторонні угоди та інші домовленості щодо національних меншин; надання особам, які належать до національних меншин, доступу до навчання рідною мовою на всіх рівнях; створення державних дослідних установ з метою удосконалення законодавства й поширення інформації щодо їх недискримінації; створення постійних змішаних комісій з метою підтримання діалогу між відповідними прикордонними районами. Застосування зазначених універсальних підходів у поєднанні зі специфікою етнонаціонального моделювання розвитку державотворення повинно сприяти гармонізації взаємовідносин українського титульного етносу і національних меншин.

На підставі дослідження нормативно-правових засад чинної етнонаціональної моделі державотворення – титульного етносу і національних меншин – доходимо висновку, що всі громадяни України захищені державою на рівних підставах. Забезпечуючи права особам, які належать до національних меншин, держава враховує те, що це невід'ємна частина загальновизнаних прав людини.

Для реалізації положень Конституції України та відпрацювання механізмів реалізації названих вище нормативних актів пропонуємо прийняти цілий пакет законів, які б врегулювали питання не тільки статусу національних меншин, але й української нації як титульної. Для цього слід вирішити питання систематизації і кодифікації законодавства України.

Список використаних джерел / List of references

1. **Заключительный** акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года). – Режим доступа : www. zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [Zaklyuchitelnyiy akt Soveschaniya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope (Helsinki, 1 avgusta 1975 goda). – Rezhim dostupa : www. zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055].

2. **Итоговый** документ венской встречи 1986 года представителей государств-участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после Совещания. – М. : Политиздат, 1989. – 96 с. [Itogovyiy dokument venskoy vstrechi 1986 goda predstaviteley gosudarstv-uchastnikov Soveschaniya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope, sostoyavsheysya na osnove polozheniy Zaklyuchitelnogo akta, otnosyaschihsya k dalneyshim shagam posle Soveschaniya. – M. : Politizdat, 1989. – 96 s.].

3. **Документ** Копенгагенської наради з питань людського виміру НБСЄ // Права людини в Україні : інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського бюро захисту прав людини. – Вип. 21. Права меншин. – Київ : Політіздат, 1998. – С. 235 – 253 [Dokument Kopenhahenskoi narady z pytan liudskoho vymiru NBSIe // Prava liudyny v Ukraini : inform.-analit. biul. Ukrainsko-Amerykanskoho biuro zakhystu prav liudyny. – Vyp. 21. Prava menshyn. – Kyiv : Politizdat, 1998. – S. 235 – 253].

4. **Європейська** хартія регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 року). – Режим доступу : www. zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014 [Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn (Strasburh, 5 lystopada 1992 roku). – Rezhym dostupu : www. zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014].

5. **Звернення** Верховної Ради України до парламентів і народів світу : прийнято Верховною Радою України 5 груд. 1991 р. – Режим доступу : www. zakon1.rada.gov.ua/cgi-

bin/laws/main.cgi?nreg=1927-12 [Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do parlamentiv i narodiv svitu : pryiniato Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 5 hrud. 1991 r. – Rezhym dostupu : www. zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1927-12].

6. **Декларація** прав національностей України : прийнята Верховною Радою України 1 листоп. 1991 р. – Режим доступу : www. zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1771-12 [Deklaratsiia prav natsionalnostei Ukrainy : pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 1 lystop. 1991 r. – Rezhym dostupu : www. zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1771-12].

7. **Про національні** меншини в Україні : Закон України від 25 черв. 1992 р. № 2494-XII. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12 [Pro natsionalni menshyny v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 25 cherv. 1992 r. № 2494-XII. – Rezhym dostupu : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12].

8. **Конституція** України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – Київ : Феміна, – 1996. – 64 с. [Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. – Kyiv : Femina, – 1996. – 64 s.].

Надійшла до редколегії 10.05.17